

Revolucionáři ve vězení

*Ze světa zabavených
vězeňských textů
po polovině 19. století
v Josefově
a Hradci Králové*

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

PAVEL
HEŘMÁNEK

Revolucionáři ve vězení

Revolucionáři ve vězení

*Ze světa zabavených vězeňských textů
po polovině 19. století v Josefově
a Hradci Králové*

PAVEL
HEŘMÁNEK

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Vydání knihy je spolufinancováno městem Jaroměř.

Copyright © Pavel Heřmánek, 2024

Cover © Lukáš Tuma, 2024

Photos © VÚA–VHA, 2024

Czech Edition © Nakladatelství EPOCH, Praha 2024

ISBN 978-80-278-0205-0 (print)

ISBN 978-80-278-1488-6 (ePub)

ISBN 978-80-278-1489-3 (mobi)

ISBN 978-80-278-1490-9 (pdf)

Obsah

Dějiny jako čas proměn	9
Úvod	11
Atmosféra doby: čtyřicátá až šedesátá léta 19. století	
v říši Habsburků	14
Čtyřicátá léta 19. století: revoluční vzepětí a jeho limity v době konce starého světa	14
Padesátá léta 19. století: období tranzice a poslední velké politické „retardace“	19
Šedesátá léta 19. století: cesta k občanské společnosti a modernitě začíná	25
Shrnutí	26
Předpoklady, koncept „neudržitelnosti“ starých poměrů a věznění revolucionářů	29
Revoluční události pohledem převážně	
vojenských vyšetřovacích komisí	32
Smíšená vojensko-civilní vyšetřovací komise 1848	33
Vojenská vyšetřovací komise 1849–1854	35
Zvláštní vojenské vyšetřovací komise v Josefově a Hradci Králové v letech 1855–1857	39
Josefov, první vyšetřovací komise (1855): kauza zabavených textů	42
Problém tajné korespondence, textů a pašování věcí mezi vězni	43
Spolupráce s dohlízejícím personálem	52
Josefov, druhá vyšetřovací komise (1857): kauza útěku tří vězňů	59
Perspektiva uprchlých vězňů	65
Perspektiva dohlízejících a úřadů	71

Hradec Králové, třetí vyšetřovací komise (1855–1856):	
poměry, zabavené texty a pokus o útěk	77
Komparace 1: problémy pevnostních vězení	
a materiály Generálního velitelství Praha	83
Problém tajné korespondence a textů	85
Útěky a pokusy o útěk	90
Revolucionáři ve vězení v pevnosti Josefov	95
Perspektiva vězňů: co tehdy znamenalo být ve vězení?	96
Duo Jan Vidats a Stefan Dunyow	98
Jan Vidats: bývalý trestanec a jeho ne-zatloukání	98
Stefan Dunyow: problematický radikál u výsledku	
aneb „dělejte si se mnou, co chcete“	104
Dopisy přátelům a neutěšené rodinné	
poměry Dunyowů ve Vinze	107
Dopisy otci a Vidatsovi: bulharsky psaný unikát	
a jednoduchá vězeňská kryptomluva	111
Polský šlechtic Vincenc Novina Smagłowski	118
Překládající učenec a Statuta Společenství dětí Panny Marie	118
Polský vězeň v malé „síti“ dopisů	123
Učenec ve vězení a jeho systematické poznámky	130
Haličský Polák Alexander Wimpeller	136
Reflexe raného dětství: román z josefovské pevnosti	
<i>Noc ve vězení</i>	136
Soudní rozsudek a <i>Sanctuarium</i>	140
Celková zpráva a výsledky před vyšetřovací komisí	143
Texty Alexandra Wimpellera: základní kontury	
vězeňského díla jednoho „psavce“	148
Vězni z Josefova jako mikro-společenství	160
Přirozeně lidské faktory: dopisy, vztahy, peníze a záliby	161
Politické, národní a náboženské faktory	166
Komparace 2: literatura jako barometr dobové atmosféry	
aneb Pellico a Sabina, a také trochu Frič	171
Silvio Pellico	172

Karel Sabina.....	175
Josef Václav Frič	178
Závěry.....	182
Revolucionáři ve vězení a proměny státní moci.....	182
Vyšetřovací komise v Josefově a Hradci Králové:	
základní kontury světa politických vězňů.....	184
Typologie uvězněných revolucionářů z Josefova	191
Zcela na závěr: „skokové“ proměny starého	
v nové a revolucionáři	197
Prameny a literatura	201
Archivní prameny.....	201
Archivní prameny online.....	201
Literatura	201
Elektronické zdroje.....	204

Dějiny jako čas proměn

„Vše staré zmírá, časy mění se a z rozvalin zas nový život pučí.“

Friedrich Schiller

Kniha se věnuje problematice věznění převážně v pevnosti Josefov a konkrétním dějinným aktérům, přesněji řečeno malému počtu řadových revolucionářů z poloviny 19. století. Slovo „řadový“ zde znamená nikoli obecně známý a proslulý, na druhé straně nikoli marginální, ale pro revoluční činnost důležitý. Některé texty těchto řadových revolucionářů se zachovaly v podstatě náhodou až do dnešních dob. Zároveň však publikace představuje pokus do určité míry postihnout, jak fungují změny ve společnosti, respektive jak se tehdy starý svět proměnil v polovině 19. století ve svět nový, moderní.

Hlavními aktéry, jimž se věnuji, jsou dva maďarští a dva polští revolucionáři, kteří v padesátých letech 19. století skončili jako političtí vězni v českých pevnostních vězeních v Hradci Králové, a zvláště pak v Josefově. Z Josefova nebo z jiné pevnosti se revolucionáři vraceli do proměněného života v Uhrách nebo v polských zemích, jindy se přesunuli do vznikající Itálie a do Francie. Někdy také z pevnosti utekli a jejich cesty pak vedly do Anglie či Ameriky.

Další řádky přinesou zejména neradostnou perspektivu josefovské vězeňské cely. Ačkoliv lidi uvěznit lze, myšlenky nikoli. Proto jsem se, především v závěru knihy, snažil svým myšlenkám poněkud „popustit uzdu“. Proměna starého v nové ale zůstává stále otevřenou otázkou, na kterou snad ani nelze najít naprosto definitivní a zcela uspokojivou obecnou odpověď. Možné je jen tuto proměnu sledovat, konkrétně klíčovou proměnu probíhající v polovině 19. století.

Co je chvíli možné, ba pravděpodobné, se za pár let, či dokonce za pár dní, zdá naprosto nemožným a čirou utopií. A naopak – co je naprosto

nepravděpodobné, se během pár let, nebo dokonce někdy během pár dní, stane skutečností. Proměny starého v nové, obecně vzato proměny jako takové, jsou často paradoxní. Velký vliv na ně má také celková atmosféra ve společnosti, jež se mění někdy velmi rychle, téměř až „skokově“. Co bylo možné, i když latentní a skryté, a s čím téměř vůbec nikdo nepočítal, najednou rychle „vyhřezne“ na povrch a rázem určuje celkový charakter doby s netušenou samozřejmostí. To, co bylo nejpravděpodobnější, se vůbec neuskuteční. Atmosféra doby možná hraje mnohem větší roli a má mnohem větší vliv na celkovou proměnu společnosti, než se nám doposud zdálo. Využil jsem velkého časového odstu-
pu 170 let a jednu takovou proměnu této atmosféry jsem se rozhodl zpovzdálí sledovat.

* * *

Tuto knihu věnuji osobám, za jejichž pomoc, poznámky a podporu zároveň děkuji, a to především Mgr. Janu Kahudovi, Ph.D. a Mgr. Vojtěchu Kesslerovi, Ph.D. Můj vděk patří i dalším lidem: Mgr. Barboře Novákové a Ing. arch. Karlu Koutskému. Za pomoc s bulharštinou vřele děkuji Ganze Djulgerové, za překlady z maďarštiny jsem upřímně vděčný Csille Kiss. Za podnětné poznámky a podporu děkuji doc. Mgr. Jiřímu Hutečkovi, Ph.D., a rovněž prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. V neposlední řadě jsem velmi vděčen Mgr. Kateřině Vojkůvkové za cennou kritiku a Vendule Bazalové za její postřehy. Děkuji též městu Jaroměř za finanční podporu.

Úvod

V následujících kapitolách se snažím postupovat zejména od probádaného k neprobádanému. Nejdříve nastiňuji atmosféru doby čtyřicátých až šedesátých let 19. století, s určitým shrnutím a základním konceptem celé publikace. Pak postupuji k dalšímu tématu, kterým je problematika převážně vojenských vyšetřovacích komisí činných v revolučním roce 1848 a poté v letech 1849–1854. Ústředním bodem je pak zejména věznění osob nečeského původu v případech již zcela opomenutých zvláštních vojenských vyšetřovacích komisí v českých pevnostech Josefově a Hradci Králové mezi lety 1855–1857. Tyto komise řešily chronické problémy v pevnostních věznicích, zejména pak pokusy o útěk, útoky, sepisování textů a korespondence mimo povolený rámec a spolupráci s dohlížejícím personálem. Díky těmto komisím lze studovat zabavené texty vězňů.

Je třeba si uvědomit, že tento soubor různých materiálů tvoří jen jakýsi vzorek dokumentů vztahujících se k odpůrcům režimu, již se ve velkém počtu nedobrovolně sešli v českých pevnostech. Zdůrazňuji předem, že jde o malou skupinu několika vězňů z celkového počtu politických trestanců v Josefově. V roce 1855 jich bylo přes 180, těch politických málo přes 100. Rovněž jde jen o určitý specifický výsek textů, kterých bylo jistě ve skutečnosti mnohem více. Komisím se jen těžko podařilo všechny texty najít a zabavit. Tyto pasáže uzavírá komparace materiálů vyšetřovacích komisí s dokumenty Generálního velitelství v Praze z přelomu čtyřicátých a padesátých let 19. století. Ty umožní vnímat problémy v pevnostních vězeních s politickými i běžnými vězni v širším kontextu. V první části knihy postupuji kromě komparace v zásadě chronologicky.

Po nastínění problematiky třech zvláštních vojenských komisí následuje charakteristika čtyř vybraných politických velezrádců maďarského

a polského původu z pevnosti Josefov. Jedná se o již propuštěného trestance Jana Vidatse a právě vězněného aradského advokáta Stefana Dunyowa. Tito muži spolu byli v nepovoleném kontaktu, „sešli“ se tedy v jedné kapitole. Dále se věnuji polskému šlechtici a vzdělanci Vincenci Novina Smaglowskému a především Alexanderu Wimpellerovi, rodákovi od Sanoku v Haliči. Jde o svébytného haličského „spisovatele“ a myslitele.

Právě k těmto čtyřem vězňům je zachováno relativně velké množství písemností, zabavených dopisů a materiálů různého charakteru a rozsahu, jaký zatím velmi pravděpodobně nemá v českých poměrech obdoby. V zásadě jde o dokumenty úředního charakteru, jež se jich týkají, a v druhé řadě o autentické materiály sepsané těmito vězni: pro jejich duchovní potřebu a poučení. Dopisy a texty psali pro spoluvězně, své blízké, rodinu a přátele, nebo jen tak pro budoucí časy, což je obzvláště cenné. Po několika medailoncích těchto politických vězňů, jimž předchází určitá úvaha o věznění jako takovém, přichází analýza jejich vězeňského mikro-společenství v Josefově z hlediska určitých faktorů, jako byl vztah k národu, k náboženství, vztahy mezi vězni navzájem, jejich záliby apod. Tím se uzavírá biograficky, tematicky a strukturně pojatá část publikace, kterou zcela na závěr završuje opět komparace.

V tomto případě jde o srovnání dvou známých literárních děl týkajících se věznění od italského karbonáře a spisovatele Silvia Pellica a českého libretisty, spisovatele a radikálního demokrata Karla Sabiny. Jejich díla jsou sice slavná a byla často vydávaná, širší dobový kontext a „realnost“ jejich děl však zatím odborné veřejnosti jako by unikaly, zvláště v případě Sabiny. Srovnání paměti *Mé žaláře* (*Le mie prigioni*) a Sabinyových *Oživených hrobů* je již poněkud „na hraně“ historického přístupu k věci, jde totiž o beletrii, a tudíž značně stylizovaná díla. Ta ovšem odrážejí určitou realitu té které doby, konkrétně atmosféru dvacátých a třicátých let 19. století a epochu absolutismu v době vlády Františka I. a atmosféru padesátých let 19. století, tedy realitu františko-josefinského neoabsolutismu.

Tím vhodně ilustrují základní koncept této knihy, kde atmosféra doby hraje důležitou roli, jak jsem již předdeslal. Během jednotlivých kapitol

lze totiž sledovat, jak to v pevnostních vězeních, a především v mikrosvětě Josefova v padesátých letech 19. století, „fungovalo“. Jaké limity a překvapující mezery věznění revolucionářů tehdy mělo. Ze všeho lze vyvodit i obecné závěry, jež lze vztáhnout k obecně lidskému údělu v dynamicky se proměňujícím světě střední Evropy.

Konkrétní postavy a zcela konkrétní problémy v Josefově tedy mohou dobře odrážet i obecnou atmosféru v tehdejší společnosti a její celkovou přeměnu ze starého světa ve svět nový, moderní.

Atmosféra doby: čtyřicátá až šedesátá léta 19. století v říši Habsburků

Čtyřicátá léta 19. století: revoluční vzepětí a jeho limity v době konce starého světa

V napětí se koncem čtyřicátých let 19. století ocitla doslova celá Evropa, od Francie až po Rakouské císařství s odbojnými Uhry, od německých zemí po jižní a severní Itálii. Je to doba touhy po uplatnění, po ústavě („konstituci“), po rovnosti před zákonem a občanských právech, po svobodě tisku bez cenzury. Doba bojů proti „tyranii“, proti starému režimu a jeho figurám, za vyhlášení demokratických republik a přirozeně doba silné touhy po národních státech. Ideálem byla tu sjednocená Itálie nebo Polsko, jinde obnovené České země v rámci rakouské federace, samostatné Uhry s maďarskou hegemonií či silné sjednocené Německo. Doba ideálů, jež naléhavě a bojovně obléhaly svět vzešlý po napoleonských válkách a z Vídeňského kongresu, zpevněný systémem Svaté aliance Ruska, Pruska a Rakouska. Z opačného hlediska vše výše zmíněné opravňovalo státní moc vládnoucích režimů, stoupenců dynastie a panovnického absolutismu zasáhnout proti „revolucionářům“, příznivcům národních hnutí a progresivním liberálům. Habsburská dynastie byla ve střední Evropě tradičním spojovacím prvkem usilujícím o zachování co největšího počtu dřívějších pořádků. Na druhé straně i ona byla nucena postupně zavádět pořádky nové. Zásadní přerod habsburské monarchie, co se týče způsobu a rámce vládnutí, totiž opravdu nastal ke konci čtyřicátých let 19. století, kdy proběhla

v různých částech říše v několika fázích revoluce, nebo někdy lépe řečeno pokusy o ni.

Jistou předehrou revolučních událostí v celé Evropě byla válka liberálních a konzervativních kantonů ve Švýcarské federaci v listopadu 1847, ve střeoevropském prostoru pak nepokoje v Krakově v roce 1846. V lednu 1848 vřela neklidem jižní Itálie (Neapolsko). Revoluční ideály roku 1789, oživené zvláště v únoru 1848 v Paříži při revoluci proti Ludvíku Filipovi, v prostoru Rakouského císařství narazily na specifické podmínky. Občanská společnost zde vznikala po první vlně revolučních aktivit jinak, později a pozvolněji, a s jistým velkým retardačním výkyvem v padesátých letech. Je také velkou otázkou pro další bádání, nakolik reformy Josefa II. vytvořily skutečně občanskou společnost už na konci 18. století? Jeho reformní smršť představovala spíše jakousi revoluci „shora“, pokus o průlom vzniklý ze světa osvícenských myšlenek, jenž působil jaksi latentně a skončil ve víru napoleonských válek. Aktivní občanská společnost se v českém prostoru vytvářela mnohem později a postupně.¹

Revoluční události v prostoru habsburské monarchie znamenaly zejména dramatické války za samu integritu státu a jeho další přežití pod vedením tradiční dynastie, armádních špiček, byrokracie a policejního aparátu. Je třeba si uvědomit, že integrita dynastie a státu, jak to bylo vnímáno špičkami vládní moci, byla zásadně ohrožena především Maďary a Italy a jejich národními tužbami. Maďari už v letech 1848–1849 sahalí od původní požadované autonomie (březen 1848) až po vlastní nezávislost. Pod vedením Bátorhyányho a Lajose Kossutha usilovali o samostatný stát. Kdyby v roce 1849 nezasáhla po úspěšném tažení dobře organizovaných uherských povstalců carská armáda s Paskevičem

¹ VELEK, Luboš, Politické strany a politická kultura, in: BAHENSKÁ, Marie et al., *Habsburkové: 1740–1918: vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 439. Občanská společnost podle Velka, jenž se dlouhodobě zabývá českými dějinami 19. století, definitivně vznikla v českém prostoru až v šedesátých letech 19. století s tím, jak vznikaly jednotlivé politické strany a formovala se politická kultura. Naopak Pieter M. Judson klade její vznik v celé monarchii již na konec 18. století: JUDSON, Pieter M., *The Habsburg empire: a new history*, Cambridge (Mass.) 2016.

a schopní rakouští velitelé (Haynau), spolupracující s chorvatským bá-nem Josipem Jelačičem, tak by se původní Rakouské císařství velmi pravděpodobně rozpadlo. Nepříliš šťastná strategie uherských politických vůdců, kteří podcenili spojenectví slovanských obyvatel uherské části říše, a posléze kapitulace u Világoše v létě 1849 znamenaly tečku za tažením povstalců. Následovaly soudy, popravy, věznění čelných představitelů revoluce a emigrace Kossutha a jeho stoupenců. Touha Maďarů po prosazení vlastní státnosti a samostatnosti však rozhodně nezapadla a brzy se projevila při jednom ze zásadních selhání habsburské říše na válečném poli (1866–1867).

Neválčilo se jen v odbojných Uhrách, ale také v severní Itálii, v Benátsku a Lombardii (Milánsku), kde schopný maršál Josef Václav Radecký z Radče po počátečním stažení rakouských sil zvítězil ve slavných bitvách u Custozy (1848) a Novary (1849). Naděje Italů a jejich *risorgimenta* pod vedením Giuseppe Mazziniho, navazujícího na známé karbonáře svým hnutím Mladá Itálie (*La giovine Italia*), ztroskotaly. Sjednocující tendence na Apeninském poloostrově pod vedením sardinské královské dynastie zatím nedošly svého naplnění, byť svým způsobem se daly stěží odvrátit, neboť šlo o přirozený proces vznikání moderního italského národa. Tehdejší rakouští vojenští velitelé představovali hlavní oporu politické moci dynastie. Bez Radeckého v Itálii, Windischgrätze v Praze a Vídní, Jelačiče a ruské pomoci v Uhrách² by se moc habsburské dynastie ve střední Evropě velmi pravděpodobně postupně zhroutila. Situace byla na vážkách a přežití Habsburků u moci viselo na pověstném vlásku. Možné bylo téměř vše.

V německé oblasti řešil otázku uspořádání a sjednocení tzv. Frankfurtský sněm, parlament, kam byl pozván i český historik a politik František Palacký jako zástupce českých politických představitelů. Palacký

² Nesmírně podrobný přehled bojů v severní Itálii a Uhrách v letech 1848–1849, včetně unikátní obrazové dokumentace a medailonků nejen českých šlechticů v rakouské armádě, podali: HLAVAČKA, Milan, MUNZAR, Zdeněk, VAŠEK, Zdeněk, *S Bohem za císaře a vlast!: čeští důstojníci ve válkách let 1848–1849*, Praha 2018.

však velkoněmeckou koncepci zásadně odmítl: sjednocení všech německy mluvících oblastí včetně českých a alpských zemí Německého spolku vzešlého z Vídeňského kongresu rozhodně nechtěl. Místo toho viděl spojené české země jako součást multietnického federalistického Rakouska. Frankfurtský parlament nakonec k jednotné ústavě dospěl, pruský král jej ale rozpustil a otázka sjednocení německých obyvatel, byť „jen“ v maloněmecké verzi, rovněž čekala dále na své řešení. Následné nepokoje v různých částech německých zemí byly potlačeny. I v případě snah o sjednocení německy mluvících obyvatel šlo o přirozený proces – z hlediska rakouského státu o těžko odvratitelný a dosti vyčerpávající. Velmi podobně jako v případě vznikající Itálie a uherské části říše.

Války tvořily jednu, i když klíčovou rovinu konfliktu mezi starým a novým a ilustrovaly poprvé naplno probuzenou a artikulovanou národnostní problematiku. Ta představovala významnou součást strukturální proměny středoevropské habsburské monarchie i její základní, těžko řešitelný problém do budoucna. Další rovinou revolučních let v Evropě byla snaha zavést ústavu a zároveň lavírovat mezi různými požadavky z jednotlivých částí pestrého státu. Takto postupovala habsburská dynastie v Čechách a samotných rakouských zemích, kde byla císařem Ferdinandem I. vyhlášena v březnu 1848 ústavnost (první, tzv. Pillersdorfova ústava). Avšak následovaly revoluční události a nepokoje ve Vídni, v Krakově (duben 1848) a v Praze, které situaci zkomplikovaly. V Praze v červnu 1848 při Slovanském sjezdu a Svatodušních bouřích a nakonec i v říjnu ve Vídni zasáhl vehementně a nesmlouvavě generál Alfréd Windischgrätz, jenž radikální odpůrce stávajícího režimu nekompromisně potlačil. Ve Vídni to vřelo nejen v březnu, ale i v květnu a krvavé říjnové události byly pak vyvrcholením neklidného roku v hlavním městě říše. Nicméně vídeňští povstalci neuspěli, uherští rebelové blížící se k Vídni byli rovněž odrazeni a dynastie se vrátila do Vídně jako do svého sídelního města. V dalším roce pak definitivně eliminovala již zmíněné snahy Maďarů a Italů. Úsilí prosadit novou ústavu bylo v Rakousku spojeno s říšským sněmem, který z neklidné Vídně přesídlil do Kroměříže. Po abdikaci Ferdinanda I. ho nový rakouský

císař František Josef I. rozpustil, a to i přes jeho přínosnou činnost a četné inspirativní návrhy.

V květnu 1849 se v Čechách schylovalo k romantickému „májovému spiknutí“, které však bylo odhaleno, jeho vůdci včetně Josefa Václava Friče, také například Karla Sabiny a Gustava Straky, byli pozatýkáni a uvězněni. Nad Prahou a pevnostními městy byl vyhlášen stav obležení, který na některých místech trval až do září roku 1853. To byl smutný epilog revolučních let v samotných Čechách. Naivní snaha českých radikálních demokratů spojit se se stejně naladěnými politiky a odbojáři v sousedním Sasku prostřednictvím ruského revolucionáře Michaila Bakunina a založit evropskou federaci demokratických republik ztroskotala ještě dříve, než začala. S takovými revolučními snahami od počátku nesouhlasili umírněnější čeští liberálové jako Karel Havlíček Borovský, František Palacký nebo František Ladislav Rieger. I jejich aktivita byla „pečlivě“ sledována a nakonec zcela utlumena, jakkoliv „obežretná“ tato česká intelektuální a politická elita byla.³

Pokusím se uzavřít předchozí, možná banální pasáže: i přes vojenské neúspěchy revoluce v Praze, Vídni, dříve už v Krakově, v Uhrách a severní Itálii se přece jen v rámci přeměny monarchie v nový „liberálnější“ stát za asistence státní moci podařilo leccos z revolučních ideálů prosadit. Došlo ke zrušení roboty a vrchnostenského patrimoniálního zřízení, cechy postupně nahradily obchodní a živnostenské komory a liberálnější hospodářské prostředí. Byla zavedena formální rovnost občanů před zákonem a náboženská svoboda. Některé ještě středověké a stavovské relikty tak nenávratně zmizely, stát a společnost zažívaly opravdu zásadní přerod, katarzi. Tu v některých aspektech přijala i vládoucí dynastie. Své zájmy a zejména celkové mocenské pojetí státu však rozhodně nedávala všanc lehce a rychle, spíše naopak. I nový panovník František Josef I. ustoupil, jen když opravdu musel, a jen do nezbytně nutné míry. Atmosféra konce čtyřicátých let 19. století by se tak dala charakterizovat jako doba prvotního revolučního vzepětí, velkých

³ ŠTAIF, Jiří, *Obežretná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

možností a očekávání, úsilí a ideálů napříč celou Evropou, kdy se zaskočené evropské dynastie ocitly v defenzivě. Zároveň také jako doba, kdy snaha po zachování dřívějších struktur začala nabývat na intenzitě, i přes některé změny, které vládnoucí garnitura nakonec realizovala celkem bez odporu i v rámci habsburského státu ve středu Evropy. Poté přešla do ofenzivy a s revolucionáři a jejich snahami celkem rázně skoncovala. Je však otázka, zda tento proces lze (odhlédnuto od „dobové“ marxistické terminologie) vůbec označit jako „kontrarevoluci“, když sama dynastie leccos z revolučních požadavků realizovala na cestě k modernějšímu státu.⁴

Symbolickou figurou tohoto přelomu se stal Alfréd kníže Windischgrätz. Bez něj by monarchie stěží přežila. S jeho rolí se však po potlačení revoluce v Praze a Vídni již na vrcholu mocenské pyramidy okolo nového mladého panovníka nepočítalo. I pro samotného Františka Josefa I. byl příliš očividným zastáncem starých pořádků, které již ve svém celku *de facto* nepanovaly, i když mocenské pořádky nové a formálně avizované realizovány také ještě nebyly, zvláště na poli nové ústavy a parlamentu. Na všem zaráží role Františka Josefa I., protože vše doslova „viselo“ na něm, na jeho rozhodnutí a vůli pokusit se ještě prosadit panovnický absolutismus ve značně nesmlouvavé podobě a na co největším možném teritoriu.

Padesátá léta 19. století: období tranzice a poslední velké politické „retardace“

Situace se začala pro stoupence revoluce brzy měnit. Po velkých očekáváních přišlo značné vystřízlivění, zklamání a obrat k absolutismu a dynastické politice, a to nejen v rámci říše Habsburků. Novou ústavu (tzv. Stadionovu) čerstvý panovník František Josef I. oktrojoval, tedy vyhlásil ze své vůle. Říšský sněm (parlament) byl rozpuštěn. V rámci silvestrovských patentů v roce 1851 nový panovník zavedl tzv. organické zřízení,

⁴ POLIŠENSKÝ, Josef, *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*, Praha 1975.

kdy se režim vrátil v podstatě k původní formě vlády monarchy a jemu přímo podřízených špiček politických, armádních, soudních a policejních, tedy k panovnickému absolutismu. Od ústavy a parlamentarismu se prozatím upustilo. Po revolučních událostech na konci čtyřicátých let 19. století přišlo období padesátých let, tzv. bachovský neoabsolutismus.

Tento pojem je již téměř zažitý jako dějepisný kánon, i když není ve své podstatě logický. Šlo o zvláštní režim, spíše však o podivné mezidobí, z hlediska českého nacionálního vývoje pojímané jako retardační fáze procesu vytváření moderní české společnosti s jejími ambicemi. Zavládly osvědčené metody: represe, cenzura, zatýkání, vyšetřování, souzení, věznění, udávání, a to dobře placené, dále pak sledování (existovala dokonce úřední evidence nespolehlivých osob),⁵ zastrasování nebo dokonce i deportace (ikonicky Karel Havlíček Borovský). Atmosféra ve společnosti se naprosto změnila, zastánci dřívější formy vlády panovníka se jí pokoušeli, i když v novém hávu, udržet stůj co stůj. Každý projev odporu a svobodného názoru vadil, a to už jen v náznaku. Už mít názor bylo podezřelé.

Utlumování národně-emancipačních snah v jednotlivých částech monarchie sugeruje koncept vnímání tohoto období, které má své světlé i stinné stránky. Tvrdý policejní stát ovšem pokračoval v osvědčené linii z dřívějška, takže zatímco hospodářsky se situace měnila a liberalizovala – nový správní systém začínal fungovat, stejně tak školství prožívalo určitý rozkvět –, metody policejního státu organizovaného podle militárního principu jako by anachronicky přežívaly dále a dusily společnost. Tato diskrepance byla cítit a nikdo tehdy nevěděl, že přijde uvolnění politických poměrů. To víme my nyní. Ovšem společnost už byla jiná, po revolučních událostech v letech 1848–1849 nešlo „restartovat“ panovnický absolutismus a tvářit se přitom blahosklonně jako panovník z Boží milosti.

Dynastie se v neposlední řadě snažila především udržet celý rozsáhlý a značně komplikovaný stát v celku a neměla přitom příliš velké

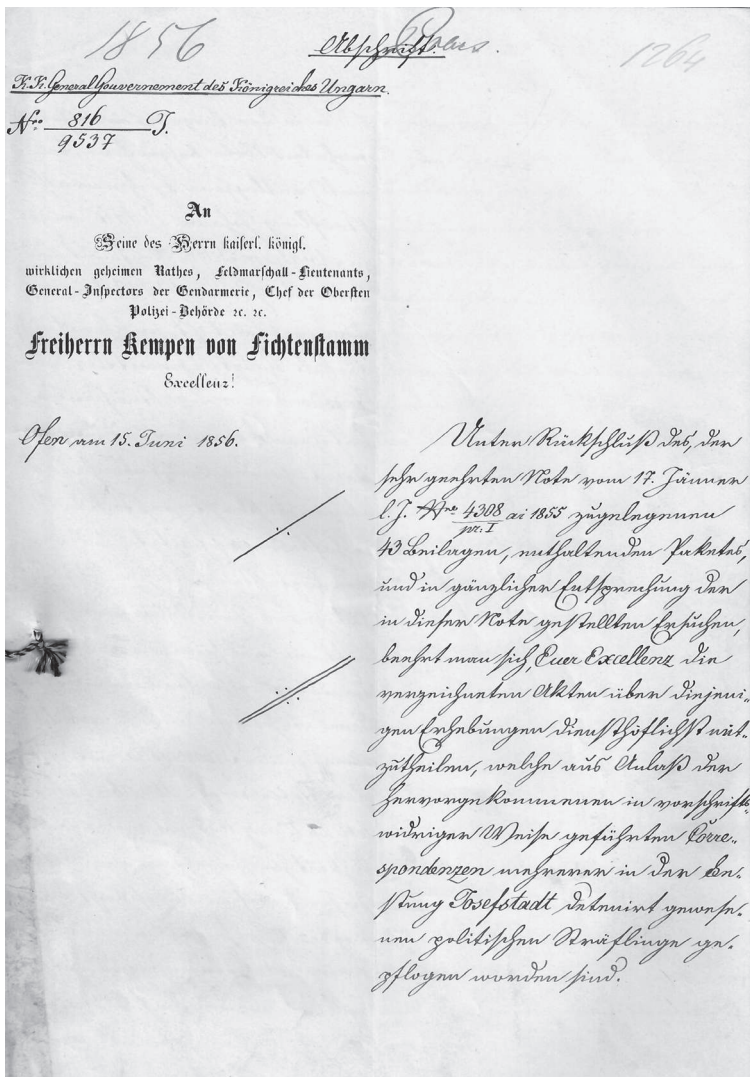
⁵ ŠTAIF, Jiří, *Obezřetná elita...*, s. 309. Jen v samotných Čechách šlo o 1518 nespolehlivých osob.

skrupule, zvláště po četných krvavých střetech v Uhrách a severní Itálii. Dodejme, že k tomu měla také výkonné reprezentanty. Jedním z nich byl právě ministr spravedlnosti a posléze vnitra Alexander Bach, tento Karlem Sabinou v *Oživených hrobech* nazvaný „renegát [odpadlík – pozn. autora] svobody“.⁶ Bach byl jen jedním z reprezentantů režimu. Je proto třeba si klást otázku, zda byl skutečně natolik vlivný? Nebyl spíše figurkou či jen jedním z omezených reprezentantů režimu? Byl hybatelem, nebo jen vykonavatelem panovnické vůle? Odpověď není v zásadě složitá. Sám absolutismus byl řízen Františkem Josefem I., v tomto smyslu byl Bach pouze jedním z vykonavatelů jeho vůle, kterých existovalo daleko více. V první řadě kancléř Felix Schwarzenberg jako jeden z tvůrců režimu padesátých let, který Bacha do své náhlé smrti v roce 1852 zaštiťoval. Dále vlivný velitel policie, jenž stál v čele Nejvyššího policejního úřadu, generál Johann von Kempen, nebo předseda císařské rady Karl von Kübeck, císařský pobočník Karl Grünne, arcibiskup Otmar Rauscher a dalo by se pokračovat dále. Svět policie a armády si vedl svou agendu na Bachovi značně nezávisle, sféry vlivu reprezentantů režimu se různě prolínaly a ovlivňovaly, systém nebyl monolitní a struktura moci komplikovaná. Navíc velkou roli hrály osobní sympatie a antipatie. Sám Bach se nesnesl s Kempenem i Kübeckem a po smrti Schwarzenberga v roce 1852 jeho vliv postupně upadal. A ani náklonnost císaře nebyla bezbřehá.⁷

Nade vším stál v posledku sám panovník, sám císař. Definice českého historika Otty Urbana již z roku 1982, že se jednalo o „františko-josefinský neoabsolutismus“, vystihuje padesátá léta velmi trefně. Další

⁶ SABINA, Karel, *Oživené hroby (Obrázky)*, Praha 1953, s. 20. Ve své podstatě byl Bach zpočátku umírněný liberál, jenž později „sešel z cesty“ včetně příklonu k rigidnímu katolicismu a vládnoucí garnituře. Nakonec skončil celkem příznačně jako rakouský velvyslanec ve Vatikánu.

⁷ POKORNÁ, Magdalena, *Jedna hora vysoká je a druhá je nízká: Karel Havlíček a jeho souputníci ve vzájemné korespondenci a literární komunikaci*, Praha 2016, s. 112–116. Jednu kapitolu věnuje Pokorná právě vztahu mezi Havlíčkem a Bachem (i s odkazy na historickou literaturu z německy mluvících zemí: Harm-Heinrich Brandt, Georg Seiderer a Eva Macho).

*Podrobné souhrnné hlášení o revolucionářích, jejich rodinách
a známých v Uhrách a v polských zemích z 15. června 1856.*

Príznačne skončilo u Johanna von Kempena, jenž vedl rakouskou policii v padesátých letech 19. století.

český historik Jiří Kořalka, který na Urbana v tomto kontextu odkazoval, jej považoval za historicky poslední pokus „vybudovat na celém etnicky různorodém teritoriu rakouské monarchie politicky homogenní, jednotně řízenou společnost“.⁸ Jak Urban, tak například Jiří Štaif zmiňují jako inspirační zdroj tohoto neoabsolutismu francouzský bonapartismus s jeho potlačováním politických ambicí měšťanstva, kterému ovšem není nijak bráněno v podnikání. Šlo podle nich o režim s velmi silnou rolí byrokratizace státu a určité potenciální sociální mobility pro bohaté, nikoli však mobility v rámci jejich podílu na moci.⁹ Kromě role panovníka a dynastie posílila ve společnosti i již dříve výrazná role kardinála Rauschera a katolické církve (konkordát z roku 1855). Zvláštní dobu a atmosféru padesátých let tak lze snad nejlépe vystihnout jako celkem tuhý policejní režim a důslednou snahu vládní moci utlumovat národní hnutí v jednotlivých částech říše. Cílem bylo zadusit jakékoliv politické projevy na pozadí relativního hospodářského rozvoje, počátků moderního podnikání a nové politické a soudní správy (politické a soudní okresy). Odhlédnuto od toho, že státní finance se i tak zrovna nenacházely v tom nejlepším stavu.

Věznění revolucionářů bylo průvodním jevem této podivné atmosféry, kdy stav obležení trval na některých místech v samotných Čechách, tj. v Praze a pevnostních městech (Josefov-Jaroměř, Terezín, Hradec Králové), od května 1849 až do září 1853! Z perspektivy práva

⁸ KOŘALKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 25. Kořalka odkazuje v této souvislosti na již klasickou knihu Otty Urbana: URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 105–112. Pojem Bachův absolutismus považuje Kořalka v poznámce k Urbanově knize za historicky „neudržitelný“. Urban ve zmíněných pasážích své knihy františko-josefínský neobsolutismus nazývá také jako františko-josefínský bonapartismus a uchyluje se i k adjektivu „despotický“.

⁹ ŠTAIF, Jiří, *Revoluční léta 1848–1849 a české země*, Praha 1990, s. 178–179. Podobný rozbor se nachází také v již citované Štaifově knize *Obezřetná elita*, s. 411. Obě zmíněné knihy představují velmi strukturované, moderně pojatý a fundovaný pohled na dané téma, k němuž existuje velká řada dalších publikací, jež nepokládám za nutné uvádět.

samozřejmě i moc musela dodržovat jistá pravidla „represe“. Stav obležení byl dobrým a v celé Evropě osvědčeným nástrojem, jak za pomoci armády a policie účinně a v mezích zákona udržet a paralyzovat potenciální „občanskou“ aktivitu.¹⁰

Věznění odpůrců režimu se odehrávalo mimo jiných míst v českých pevnostech v Josefově, Terezíně a Hradci Králové, na Moravě v Olomouci, v Rakousku v Kufsteinu, v Uhrách v Komárně či Mukačevu. Pevnosti se pomalu začaly zaplňovat stovkami a stovkami vězňů, především politických velezrádců z Uher, severní Itálie nebo z Haliče, dnešního Polska, částečně po „májovém spiknutí“ i z Čech. Vedle nich byli v pevnostech věznění běžní vězni z řad vojska kvůli různým deliktům (dezerce, neposlušnost, urážka nadřízených, krádeže, ublížení na zdraví apod.). Tezi o monarchii jako o „žaláři národů“ bych zde převedl do velmi konkrétní roviny. Mluvil bych o žaláři revolučně naladěných představitelů těchto národů, například v rámci pevnostních vězení v Čechách. Rakouský stát najednou musel zajistit věznění stovek svých největších aktivních politických odpůrců. Kromě toho však také jejich zadržení, odsouzení, deportaci a poté teprve samo věznění. To vše zvládal zpočátku celkem dobře, i když věznění revolucionářů a odpůrců mělo své nedostatky, jež vyšly postupně na povrch v polovině padesátých let.

Atmosféra ve společnosti se oproti „starým časům“ dosti proměnila, což lze vysledovat z určitých „příznaků“, které budu postupně uvádět v dalších kapitolách. Je to „příznačné“, protože atmosféra, kdy každý projev názoru je dušen a vše je *a priori* podezřelé, vede k určitému druhu marasmu a podivné, skoro až překvapivé „rozvolněnosti“ a nedůslednosti ve své podstatě obsesivního režimu vzhledem ke společnosti, již chce zcela svrchovaně vládnout v oblasti politiky, a to po všech stránkách.

¹⁰ LEPŠÍK, Josef, *Stavy obležení v Čechách v letech 1848–1853: jejich průběh a obsah*, Praha 1960, s. 34, 41–42. V některých částech monarchie trval stav obležení až do jara 1854 (Milánsko, Uhry, Sedmihradsko a Krakov).

Šedesátá léta 19. století: cesta k občanské společnosti a modernitě začíná

Od šedesátých let 19. století se atmosféra ve společnosti pod vlivem válečných neúspěchů monarchie najednou naprosto proměnila. V rakouské monarchii, respektive později po rakousko-uherském vyrovnání v Rakousko-Uhersku (1867), se postupně zrodila specifická občanská společnost. S klady, zápory a nedostatky, ale relativně vyspělá oproti východní Evropě, avšak o krok pozadu oproti té západní. Naplno se v šedesátých letech 19. století etablovalo úsilí jednotlivých národních hnutí v rámci rakouského státu a tato linie v podstatě přetrvávala až do konce monarchie. Ilustrativní je Palackého základní pozice, která rámec boje českého národního hnutí dobře definovala a spojovala jej s nutností existence rakouského státu, geopoliticky položeného mezi expanzivním ruským carským režimem a sjednocujícími se ambiciózními německými zeměmi.

Teprve po jasných válečných neúspěších v krymské válce (na diplomatickém poli) a posléze zásadně v letech 1859–1860 v severní Itálii (neúspěšné bitvy u Magenty a Solferina, tam dokonce za osobní účasti samotného panovníka), a zvláště pak po drtivé porážce během krvavé prusko-rakouské války v roce 1866, bylo držitelům moci, a zvláště pak samotnému Františku Josefovi I. zcela zřejmé, že to již nepůjde starým mocenským stylem. Roky 1859–1866 byly zásadním zlomem pro to, jak vládoucí garnitura pojímala otázku moci a integrity státu. Především Itálie a posléze i německé země se daly na cestu svého definitivního sjednocení na úkor dřívějšího „rakouského“ vlivu v Německém spolku, potažmo v Lombardsko-Benátsku. Panovník obnovil Říjnovým diplomem (1860) ústavnost, o rok později opravdu vznikla další nová ústava (tzv. Schmerlingova). Konstituční monarchie s parlamentem se krok za krokem opravdu realizovala a v roce 1867 vznikla definitivní tzv. Prosincová ústava, spolu s rakousko-uherským vyrovnáním, dualismem.

Prosincová ústava představovala široce ukotvený právní základ rakouské občanské společnosti a jejího politického rozvoje až do konce

státu pod vládou Habsburků v Předlitavsku.¹¹ V Zalitavsku svou hegemonii ovšem uplatňovali maďarští představitelé. V případě Předlitavska se tak opravdu jednalo o země a království na Říšské radě zastoupené a jejich občany, vnímané již nikoli jako trpné nástroje panovnického absolutismu starého stříhu, ale pojímané jako občany, již mají právo podílet se na moci a mít své politické preference. To vše prostřednictvím jasně definovaných institucí, konkrétního počtu jejich delegátů a formujících se politických stran. Monarchie se rozdělila, určitým způsobem relativně demokratizovala a vyvíjela přece jen modernějším směrem. Duch padesátých let vyvanul, revolucionáři byli vesměs amnestováni či jim tresty postupně vypršely, nebo dleli již dávno v Americe nebo na jiných místech v exilu po Evropě.

V šedesátých letech 19. století se moc sama od sebe proměňovala, vědoma si neudržitelnosti situace. Za některé věci, za které odsouzení dříve plédovali, se v šedesátých letech 19. století zasazovali v novém kontextu paradoxně sami držitelé moci. Jak zvláštní musel být návrat revolucionářů z vězení do situace šedesátých let 19. století, kdy se začalo uskutečňovat z vůle panovníka to, za co bojovali oni a za co byli *de facto* v některých případech i odsouzeni. Jak těžké bylo uznat, že dynastie realizuje, byť částečně, ideály revolucionářů, ta dynastie, kterou právě revolucionáři pohrdali a chtěli ji odstranit?¹²

Shrnutí

Průvodní jev revolučních let, poprvé naplno probuzená a živelně artikulovaná národnostní problematika, přetrvával až do konce středoevropské monarchie. Až do první světové války se jednalo v podstatě

¹¹ RÁKOSNÍK, Jakub, Konstitucionalismus a právní kultura, in: BAHENSKÁ, Marie et al. (ed. Ivo Cerman), *Habsburkové: 1740–1918: vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 419–435.

¹² BACZKO, Bronislaw, Revolucionář, in: FURET, Francois (ed.), *Člověk romantismu a jeho svět*, Praha 2010, s. 273–274. Zde Baczko líčí mimo jiné frustraci Giuseppe Mazziniho po sjednocení Itálie právě prostřednictvím sardinské dynastie.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy *Revolucionáři ve vězení*.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.